

Madarász Imre

Giuseppe Ungaretti és az első világháború

Lírikus a lövészárokból: a Nagy Háborúban nagy költő születik

Ahogy az első világháború Giuseppe Ungarettiben találta meg legnagyobb költőjét, úgy Ungaretti a Nagy Háborúban talált rá költői hangjára. A Novecento talán legnagyobb olasz költője az olasz fronton született, visszaemlékezésében egészen pontosan meghatározta e költői születés idejét és helyét: „Az *Eltemetett Kikötőt* (*Il Porto Sepolto*) lövészárók-életem (vita in trincea) első napján kezdtem írni, vagyis 1915 karácsonyának napján, a Carsón, a San Michele hegyen. Azt az éjszakát a sárban feküdve töltöttem, szemben az ellenséggel, aki valamivel magasabban volt, mint mi, és százszor jobban felfegyverkezve. Mindig a lövészárkokban, majdnem mindig ugyanazon lövészárkokban, merthogy San Michelében maradtunk még pihenőidőben is, egy évig folytak a harcok. Az *Eltemetett Kikötő* annak az egy esztendőnek a tapasztalatait foglalja magában.”¹ Költői születésről beszéltünk, hiszen Ungaretti köztudottan 1888-ban (február 8-án), Alexandriában látta meg a napvilágot. S még verseket is írt és publikált a tekintélyes firenzei *Lacerba* folyóiratban 1914–1915-ben, Olaszországnak az első világháborúba való belépése előtt. De önmagára, teljesen egyéni költészetére, „húrjára”, arra a bizonyos „szóra”, mely „lelkébe vésődik mélyen / akár egy szakadék” a carsói lövészárkokban „talált rá” (*Commiato*)²: a hasonlat aligha véletlenül ötlött fel benne a szakadékokkal, meredélyekkel, hegyekkel, sziklaszirtekkel teli tájon, versei helymegjelölésében jellegzetesen gyakori a „Cima”, magyarul „Orom” szó. Nem annyira a költő lett tehát katona, inkább a katona lett költő. Vajon alkalmazható Ungarettire a Risorgimentóból ismert „poeta soldato”, azaz „katona-költő” kifejezés? Abban az értelemben semmi esetre sem, mint volt Ugo Foscolo, Giuseppe Mameli vagy Ippolito Nievo, akik önként, önnön szabadságeszméiért harcoltak tollal és karddal. Ungarettit behívták, besorozták „messze messze / mint egy vakot / kézen fogva vitték el” (*Lontano*)³ a „carsói pokolba”. „Mint egy vakot”, mint akit elvakítottak: egy ideig „interventista” volt, vagyis annak híve, hogy az eredetileg a Hármas Szövetségbe tartozó, a szarajevói merénylet után egy darabig még semleges Olaszország, irredentizmusától vezérelve, az Osztrák–Magyar Monarchia ellen, az Antant oldalán lépjen be a nemzetközi konfliktusba. De csak „a háború kitöréséig”: amit látott és megtapasztalt, az gyorsan felnyitotta a szemét, hamar kiábrándította. „Nem szerette a háborút, sőt, a béke embere volt”, akinek „költészetében nyoma sem volt az ellenség iránti gyűlöletnek”, annál inkább „az emberek testvériségének a szenvedésben”.⁴ Ungaretti átmenetileg lehetett „irre-

dentista”, a „terre irredente”, a tizenkilencedik századi nemzetegyesítő-államalapító szabadságharcokban fel nem szabadított (szó szerint „meg nem váltott”) olasz földek Olaszországgal való egyesítésének („a Risorgimento beteljesítésének”) támogatója, de sovén nacionalista nem volt sosem: az egyiptomi születésű, szudáni dadus és horvát nevelőnő gondozta, legjobb ifjúkori barátjának egy arab fiút valló, szülőföldjén francia iskolába járó, majd Párizsban, a Sorbonne-on irodalmat hallgató Ungaretti idegengyűlölő-háborúpárti nem is lehetett.

Mindazonáltal a háborúval nem a hagyományos humanista pacifizmus ideológiáját és retorikáját szegezte szembe, hanem egy egészen más(képp) és újszerű(en) pacifista költészetet, melynek békeüzenete sokkal kevésbé volt szembetűnő, mint újszerűsége. Pedig pacifizmus volt ez: az abszolút pusztítás ellenében az abszolút alkotást felmutatni a, Csokonai-reminiszcenciával, „semmből világokat” teremtő poézis révén („poiéo” görögül: teremteni), értelmet vinni az értelmetlenségbe egy olyan háborúban, amelynek fő jellemzője a katonatörténeti szakirodalom szerint is az „irracionalitás” volt⁵, a kiszámíthatatlanság, a beláthatatlanság, a felfoghatatlanság, a hideg kalkulációval, vérmatematikával való megtervezettség és az eszeveszett káosz, a fanatikus voluntarizmus és a vak balszerencse, a hübrisz és a kiszolgáltatottság, felülről, hadúri magaslatból sakkjátszma gyalogosokkal, figurákkal, alulról, a golyófogó ágyútöltekek, húsdarálóba vérszivattyúba parancsolt közkatonák részéből nézve és megélve (nagyon sokszor nem túlélve), orosz rulett.

A „csönd”, melyben a költő „rátalált egy szóra” mint „lázás önkívület / világos csodája”-ra (*Commiato*)⁶ a halál csöndje volt két ágyúszó-zuhatag között: tűzszünetekben gyúlt fel a világító, nem gyilkos fény. Megtalálni: ahogy a görög a teremtésből, a magyar a kiköltésből, úgy a provanszál és a középkori olasz nyelv a szó megtalálásából (trobar, trovare) – is – képezte a költészet szavát, innen a *trubadúrok* (trovatori) elnevezés. Amikor a neves irodalomtörténész-kritikus Francesco Flora bírálattól sem mentesen, „hermetizmusnak” (ermetismo), „hermetikus költészetnek” (poesia ermetica) nevezte el azt az irányzatot, „iskolát”, melynek elindítója és első mestere Ungaretti, másik két legjelesebb reprezentánsa pedig Eugenio Montale és Salvatore Quasimodo volt, e költészet „zártóságára”, „nehézségére”, „homályosságára” utalt elsősorban⁷, de a szóelemény óhatatlanul felidézte a provanszi „trobar clus”-t is, „a trubadúrköltészet hermetikus irányzatát”.⁸ Ungaretti életrajzi okokból is erősen kötődött Franciaországhoz és kultúrájához, nyelvéhez való kötődése oly erős volt, hogy Glauco Cambon felveti, az olasz mellett „francia költő” is volt, „egy olasz költő, aki tudott francia nyelvű költő is lenni”.⁹ A modern francia lírikusok, a szimbolisták, Stéphane Mallarmé, Paul Valéry mellett hatott rá a középkori trubadúrlíra is, amelynek vezérmotívumait „legkedvesebb költője”, Petrarca emelte be a világirodalom „fősodrába”.¹⁰

Az így „megtalált” költői „szó”, a vers, maga a költészet Ungaretti számára élet-

halál kérdés volt. Többszörös jelentéssel. Élet, az élet kvintesszenciája a halállal szemben. Az élet – a túlélés, a horatiusi „non omnis moriar” – reménye, lehetősége a halál után, amikor a szuronyharcra induló fiatal férfiakat a gépfegyverek százszámra öldösték le. Az egyéni élet értelme – mint az individuális létezés célja és a ráció rendje a kaotikus létharcban – a teljesen értelmetlen, névtelen, arctalan tömeghalál ellenében. Ez volt az abszolút költészet, a tiszta költészet, de nem a korban divatos dekadens esztétizmus értelmében, mely ezt oly fennen hirdette, itt Mallarmé-rokonságot, Valéry-párhuzamokat látni merő káprázat, optikai csalódás lenne, „dannunzianesimo”-ról nem is beszélve, hanem a kifejezés legigazibb, ideális értelmében. A kincsként „megtalált” szavakból építkező vers formabontó modernizmusában, rím, ritmus, központosítás nélkül is a klasszikus költészet-eszmény Illyés Gyula *Bartókja* megfogalmazta törvénye szerint hirdeti-vallja „a létnek a maga zord igazát”, „kiált... a sorshoz, hogy harmóniát, / rendet, igazit”: „szépen kimondja / a rettenetet, azzal föl is oldja”. Az új klasszicitás nem klasszicitás, ámde sokkal több a kötődése hozzá, mint első látásra hinnénk. Ungaretti azon törekvése, hogy a lehető legkevesebb szóval a legtöbbet, a legnagyobbat, a lényegyet mondja ki elementáris erővel – *Reggel (Mattina)* című verse mindössze pár szóból áll: „Megvilágít / a végtelen” (M’illumino / d’immenso) – meglepő hasonlóságot mutat a szintén „szabálytalanul”, szokatlanul petrarkista, Petrarca-ban fő lírai „mesterét, mintaképét” tisztelő Vittorio Alfieri végsőkéig tömörítő „rás-poly-poétikájával”.¹¹

Jegyzetek

1. Giuseppe Ungaretti: *Vita d'un uomo, Tutte le poesie*, Mondadori, Milano, 1982. 520.
2. Ungaretti: *Vita d'un uomo*, LVIII., 58.
Giuseppe Ungaretti: *Hajótöröttek öröme*. Válogatott versek. Válogatta, fordította és az előszót írta Madarász Imre, Rovó Kiadványok, Budapest, 1989. 31.
3. Ungaretti: *Vita d'un uomo*, 68.
Ungaretti: *Hajótöröttek öröme*, 9.
Madarász Imre: *Romantikus Risorgimento*. Olaszország alapító mítoszai, Hungarovox Kiadó, Budapest, 2013. 113–125.
4. Ungaretti: *Vita d'un uomo*, 520–521.
5. Mario Vianelli – Giovanni Cenacchi: *Teatri di guerra sulle Dolomiti*. 1915–1917: guida ai campi di battaglia, Mondadori, Milano, 2006. XXIII.
6. L. 2. jegyzet.
7. Francesco Flora: *Dal romanticismo al futurismo*, Mondadori, Milano, 1925.
Francesco Flora: *La poesia ermetica*, Bari, 1936.
8. Szabics Imre: *A trubadúrok költészete*, Balassi Kiadó, Budapest, 1995. 152–172.

- Vö. Giuseppe Ungaretti: *Il Porto Sepolto, a cura di Carlo Ossola*, Marsilio, Venezia, 1990. 242.
9. Glauco Cambon: *La poesia di Ungaretti*, Einaudi, Torino, 1976. 16.
Vö. Jean-Carles Vegliante: *Giuseppe Ungaretti*. La traversée des Alpes, Poésie 88, 24, juillet-octobre 1988. 67–97.
10. Ungaretti: *Vita d'un uomo*, 531.
Daniela Baroncini: *Ungaretti e il sentimento del classico*, Il Mulino, Bologna, 1999. 35–87.
Denis de Rougemont: *A szerelem és a nyugati világ*, Helikon Kiadó, Budapest, 1998. 123–126.
Madarász Imre: „*Ámor és én*”. Petrarca-versek elemzése, Hungarovox Kiadó, Budapest, 2016. 57–69.
11. Ungaretti: *Vita d'un uomo*, 65.
Ungaretti: *Hajótöröttek öröme*, 24.
Baroncini, 127.
Guido Santato: *Lo stile e l'idea. Elaborazione dei trattati alfieriani*, Franco-Angeli, Milano, 1994. 47.
Madarász Imre: *Vittorio Alfieri életműve felvilágosodás és Risorgimento, klaszszicizmus és romantika között*, Hungarovox Kiadó, Budapest, 2004. 176.

Új időknek új olasz dalai: korszerűség a kor ellenében

Ungaretti első verskötete, *Az Eltemetett Kikötő (Il Porto Sepolto)*, a költő szavait idézve, „Udinében jelent meg, 1916-ban, 80 példányban, Ettore Serra gondozásában”.¹ Abból a tényből, hogy a filológusok még a megjelenés hónapját és napját is kinyomozták (december 16.), de a kiadónak nem bukkantak nyomára, csak egy meg nem nevezett „udinei nyomdát” említenek, arra következtethetünk, hogy a kiadás a szerző költségén történt, illetve bajtársa, felettese és felfedezője-bátorítója, Serra „hadnagyocska” segítségével.² A (szerzői) magánkiadás meglehetősen elterjedt volt akkoriban: Guido Gozzanótól Alberto Moraviáig hosszan lehetne sorolni a (többnyire első) műveiket a maguk (vagy családjuk, szüleik) pénzén megjelentető jeles olaszországi költőket, írókat, a felvilágosodás korának óriása, Alfieri pedig egyenesen azt vallotta, hogy „egyetlen művet sem ismer el sajátjának, amit nem ő maga publikált”.³ Mindezzel együtt az apró kötetecske lapszám és példányszám tekintetében alig volt könyvnek nevezhető. A versgyűjtemény terjedelme és kiadóinak rangja együtt nőtt Ungaretti költői hírnevével (Vallecchi, Firenze, 1919; Stamperia Apuana, La Spezia, 1923; Giulio Preda, Milano, 1931; Novissima, Roma, 1936; Mondadori, Milano, 1942 – immár a *Vita d'un uomo* megannyiszor kiadott szintézisében). A, Leone Piccionit idézve, „megjelenésekor sok iróniával,

sok értetlenséggel fogadott⁴ versek, túlzás nélkül kimondható, forradalmi újítást hoztak.

Akkortájt az olasz irodalmat Gabriele D'Annunzio és a „dannunzianesimo” uralta, mely Itáliában majdnem annyira szinonimája lett a dekadentizmusnak, mint a „marinismo” volt a barokknak. Ahogyan Egon Friedell és Szerb Antal szerint Byron a romantika korszakának⁵, úgy volt „főhőse”, illetve címszereplője D'Annunzio az olaszországi (és nem kis mértékben európai) századfordulónak. Verseivel, regényeivel, drámáival mindhárom műnemben költőkirály lett (francia nyelvű műveivel és a fordításoknak köszönhetően európai hírű) egyszerűségével és hagyományhűségével, ugyanakkor újszerűen merész erotográfiájával az olvasóközönség körében népszerű, egyszersmind precíz stílusával, keresetten választékos nyelvezetével a „vájtfülű” sznobok kedvence is. Közéleti szereplésével és magánéleti botrányaival emberként, jelenségként is „téma” lett: amikor nem tőle, akkor róla és viselt dolgai-ról, ügyeiről, kalandjairól olvasott a publikum. Utánzóinak csapata, rajongóinak tábora az utolsó nemzeti költő, az „utolsó vátesz”, Carducci⁶ utódját látta benne, ám amikor a mérhetetlenül önimádó és ambiciózus (élet)művész a váteszséggel próbálkozott, háborús uszítóként bukott el morálisan: irredenta-intervenciós szónoklatai és cikkei az „írastudók árulásának” éppen végletességükben tipikus, kiábrándító példái.⁷ Az a tény, hogy D'Annunzio, számos háborús uszítóval szemben, maga is önkéntesként kivette részét a harcokból, életét kockáztatva, fél szemét elveszítve, egy grammal sem csökkenti (Eötvös József szavával élve) a „feleletterhét” az olasz történelem legnagyobb tömegmészárlásának, a hatszázötvenezer (a legóvatosabb becslések szerint is négyszázhatvenezer) emberéletet kioltó „felesleges vérontás” előidézésében, ahogy XV. Benedek pápa minősítette.⁸

Ungaretti „katonaköltőként” anti-D'Annunzio volt, „katonaköltészete” pedig „antidannunzianesimo”. D'Annunzio nemcsak „fegyveres költő” volt (Antonio Spinosa), a fegyverek költője is, aki „nem akarta a békét” és „imádta a háborút”, és pedig modern-torz Türraioszként nem a „hazája rögét védő” defenzív háborút, hanem az országnagyobbító agressziót, a „morálisan szép” (!) konfliktust, arra bujtogatott beszédeiben nyíltan „bottal, pofonnal, rúgással, ökölcsapással” és „erőszakra lázítással”.¹⁰ Ungaretti (miként Gyóni Géza) „a béke katonája” volt, antimilitarista katonaköltő, ami nem önellentmondás volt és nem paradoxon, mert a gyilkos tömegőrületnek mondott ellent a humanitás logikájával, „annak az ellentmondásnak, amiben élt”, abba próbált értelmet vinni.¹¹ A dannunziói hamis retorika dagályával a tiszta szó puritán erejét állította szembe. D'Annunzio vakító szenvedélyek tüzét gyújtogatta csóváival – Ungaretti „a végső világosság és a végső szenvedély állapotát”¹² megélve és kifejezve eszméltetett.

Ellentétes volt D'Annunzio költészetével Giovanni Pascolió is, a barokkos „dannunzianizmussal” szemben az ő neve az olasz dekadentizmus „árkádikus”

vonulatát fémjelezte, de a „kisgyermek” (fanciullino) poétikájával és hangján Ungaretti nem fejezhette ki „a háború borzalma” Goya metszeteit idéző kegyetlen-dísztelen képekben, mert Pascoli gyermeki-ártatlan világából, a kis dolgok költészetéből a háború mint téma eleve („ars poetica ilag”) ki volt zárva, mint arra Croce rámutatott, „idillikus” eszménye „kizárta a harcot” – és, tegyük hozzá, a harc, a háború elleni tiltakozást is.¹³ Pascolihoz képest is új és más költői formát és nyelvet kellett találni.

De költői formát, nem költőietlen és költészetellenes formátlanságot, költői nyelvet, nem pedig annak lerombolását, mint hirdették kiáltványaikban, és váltották valóra opusaikban a világvége előestéjén, 1909-től kezdve a futuristák, Filippo Tommaso Marinettivel az élükön. Ungaretti sosem titkolta, hogy lázadó alkat volt (rivoltoso)¹⁴, de nem romboló. Tetszett neki a szabad vers, de nem a „parole in libertà”, a „szintaxis megsemmisítése”, az értelem és a nyelv szabályai, „kötelékei nélküli képek” (immaginazione senza fili), amelyek végsősoron a szövegszerűséget lehetetlenítették el, a költészetnek, az irodalomnak a „conditio sine qua non”-ját (*Distruzione della sintassi. Immaginazione senza fili. Parole in libertà*, 1913).¹⁵ Az olyan hangutánzó-zajimitáló („fonoszimbolikus”) szóköllázásokat, mint Marinetti eposza (?) „Adrianopoli ostromáról” 1912-ben Afrikában, a *Zang Tumb Tumb* (1914)¹⁶ bohóctréfának tartotta (fennmaradt felolvasás-hangregisztrációiból megítélhetően maga Marinetti is), a „pofon és ökölcsapás”¹⁷ (az „interventista” D’Annunzióéhoz hasonló) dicsőítését pedig nevetséges hőbörgésnek carsói szörnyű élményei, a golyóval, szuronnal, gránáttal, ágyúval, bombával halomra ölt bajtársai mindennapos látványa után. Azt mindenesetre felismerte, hogy az erőszak, a „rombolás”, a „militarizmus”, a nacionalizmus és a „háború” a futurista *Kiáltványban* (*Fondazione e Manifesto del Futurismo*, 1909) magasztalt kultusza egyszerre tünete és gerjesztője a huszadik század főbűneinek.¹⁸

Ungaretti tehát nemcsak történelmi-politikai-katonai kora, hanem kulturális-irodalmi kora ellenében lett korszerű. Mint a legtöbb igazán nagy (művészi) forradalmár, ő is „kényszerből” lett azzá, mondhatni, „kényszerforradalmár” volt: újszerű mondandója, életérzése, világlátása kényszerítette arra, hogy forradalmasítsa az olasz költészetet. Ő is „költő volt a kizökkent időben”, habár másképpen, mint Tasso¹⁹, és a hagyományos formavilágból „kizökkent” versekkel próbálta, másféle Hamletként, „helyre tolni azt”, egy deviáns kor deviánsaként mutatva irányt az „elveszett egyenes út”, a dantei „igaz út” felé, visszaadva a költői szó erkölcsi becsületét és esztétikai becsét. Hagyománytörőből, normaszegőből lett hagyományteremtő, normateremtő, „iskolaalapító”, osztozva ezzel a klasszikus alkotók sorsában. „A költészet / a világ az emberiség” (poesia / è il mondo l’umanità) – írta: egy emberségesebb világ, az emberiség világa. Papíron legalább, ha már kint, a nagyvilágban lehetetlen.

Jegyzetek

1. Giuseppe Ungaretti: *Vita d'un uomo*. Tutte le poesie, Mondadori, Milano, 1982. 521.
2. Walter Mauro: *Vita di Giuseppe Ungaretti*, Camunia, Milano, 1990. 44.
Giorgio Luti: *Invito alla lettura di Ungaretti*, Mursia, Milano, 1974. 35.
Ungaretti: *Vita d'un uomo*, 521–522.
3. Vittorio Alfieri: *Vita, Garzanti*, Milano, 1977. 290.
4. Ungaretti: *Vita d'un uomo*, LIII.
5. Egon Friedell: *Az újkori kultúra története V. Romantika és liberalizmus* (1931), Holnap Kiadó, Budapest, 1993. 86.
Szerb Antal: *A világirodalom története* (1941), Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1980. 464.
6. Benedetto Croce: *Poesia e non poesia* (1923), Laterza, Roma–Bari, 1974. 341.
7. *Scritti politici di Gabriele D'Annunzio, a cura di Paolo Alatri*, Feltrinelli, Milano, 1980. 123–155.
8. Mario Isnenghi: *La Grande Guerra*, Giunti, Firenze, 2002. 103., 150.
Bihari Péter: 1914. *A nagy háború száz éve*, Kalligram, Pozsony–Budapest, 2014. 541.
Barta Róbert: *Az első és a második világháború képes története*, Tóth Könyvkereskedés és Kiadó, Debrecen, é. n., 166.
Az első világháború és a forradalmak képei, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1977. 472.
Ercole Ongaro: *No alla Grande guerra 1915–1918, I libri di Emil*, Bologna, 2015. 198.
Giancarlo Zizola: *I papi del XX secolo*, Newton, Roma, 1995. 29.
Piero Chiara: *Vita di Gabriele D'Annunzio*, Mondadori, Milano, 1978. 266–326.
Guglielmo Gatti: *Gabriele D'Annunzio*, Fabbri Editori, Milano, 2001. 265–304.
9. Antonio Spinosa: *D'Annunzio. Il poeta armato*, Mondadori, Milano, 2005. 17.
10. *Scritti politici di Gabriele D'Annunzio*, 143–144.
11. Ungaretti: *Vita d'un uomo*, 521.
12. Salvatore Guglielmino: *Guida al Novecento*, Principato, Milano, 1978. 271.
13. Benedetto Croce: *La letteratura della nuova Italia IV*, Laterza, Bari, 1973. 104.
Madarász Imre: *A klasszikus „kisgyermek”* in Madarász Imre: „Titus íve alatt”, Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 1998. 109–115.
14. Ungaretti: *Vita d'un uomo*, 521.
15. *Per conoscere Marinetti e il futurismo*. Un'antologia a cura di Luciano De Maria, Mondadori, Milano, 1977. 3–9., 99–111.

16. *Per conoscere Marinetti e il futurismo*, 320–323.
I futuristi, a cura di Francesco Grisi, Newton, Roma, 1990. 326–332.
17. *Per conoscere Marinetti e il futurismo*, 5–6.
I futuristi, 28–29.
A futurizmus (szerk. Szabó György), Gondolat Kiadó, Budapest, 1964, 133–134.
18. Mario Verdone: *Il futurismo*, Newton, Roma, 1994.
Gino Agnese: *Marinetti. Una vita esplosiva*, Camunia, Milano, 1990.
Giordano Bruno Guerri: *Filippo Tommaso Marinetti*, Mondadori, Milano, 2010.
Az olasz futurizmus és az európai modernség (szerk. Dávid Kinga, Madarász Klára), Szegedi Tudományegyetem, Olasz Nyelvi és Irodalmi Tanszék, Szeged, 2012. 48–54.
Madarász Imre: „Az utolsó óráig”. Marinetti útja Salòig in Madarász Imre: *Változatok a halhatatlanságra. Olasz irodalmi tanulmányok*, Hungarovox Kiadó, Budapest, 2011. 159–174.
19. Tuszányi László: *Torquato Tasso*. Monográfia, Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2005. 9.

„Az idő érzete”: verskötet mint napló és önéletrajz

Az Ungaretti-paradoxonok egyikének tűnhet, hogy ez a költő, aki a koncentrált-ság, a tömörség maximumára, a terjedelem minimumára törekedett verseiben, azokat mégis viszonylag hosszú dátumozással, pontos és terjedelmes hely- és idő-megjelöléssel látta el. A legeklatánsabb példa erre a *Reggel (Mattina)*: mindössze két (vagy, ha úgy vesszük, négy) szóból áll („M’illumino / d’immenso”), de egy nyolc „szavas” dátummal („Santa Maria La Longa il 26 gennaio 1917”), amely tehát a főszövegnél négyszer (vagy kétszer) bőségesebb.¹ Az eddigi leggazdagabb magyar nyelvű Ungaretti-versválogatás szerkesztője olyan értetlenül fogadta ezt a „furcsaságot”, hogy szokatlan magabiztossággal, rövid úton likvidálta, egyszerűen eltüntette a vers-dátumokat.² Ami nem „csak” szerzői jogi, etikai és filológiai szempontból fölöttébb aggályos „húzás”. Ha ugyanis a költő fontosnak tartotta és következetesen, igen gyakran alkalmazta ezt az eljárást, akkor nem eltüntetni, hanem megérteni kell.

A keltezés levélszerűséget, episztola-verset is sejtethet, amit alátámaszthat, hogy a *Virrasztásban (Veglia)* azt olvashatjuk, Ungaretti a lövészárkokban két mérszárlás között, tűzszünetben „egész éjszakán át... szerelmes leveleket / írt”, az élethez való ragaszkodása jeleként.³ De versei mégsem katonalevelek a frontról. Inkább egy rendhagyó katonanapló, frontnapló napi feljegyzései. Az eredendően és általában magánhasználatra készült, a szerző-főszereplő által önmagának írt

(de azért írók esetében természetesen az olvasóközönségnek is szánt) naplófeljegyzések és a lapidáris, kőbe véshetően tömör, az öröklétnek szánt versek alapvető különbsége ellenére nem kevés a „naplószerű” verskötet. Mert valami közös mégis van a két műfaj között: mindkettő a múlt időt akarja megörökíteni, a jelent a jövőre hagyományozni, napokat, órákat, gondolatokat, érzéseket, benyomásokat, lelkiállapotokat erőteljes alanyiséggel, bensőséges vallomással.

Sok verseskötet lírai önéletrajzként is olvasható, ámbar kevés olyan programszerűen és egyértelműen, mint Ungaretti összes verseinek már életében felépített, az egymást követő kiadásokban egyre gyarapodó gyűjteménye, melynek már a címe ars poetica és műfaji öndefiníció: *Egy ember élete (Vita d'un uomo)*.⁴ Ha nem akarunk visszamenni Dantéig, aki az *Új élet (Vita nuova)* első mondatában, első szavaiban „emlékezete könyvére” (libro de la mia memoria) hivatkozva „rendezte össze könyvecskéjébe” verseit⁵, Petrarca *Daloskönyvében (Canzoniere)* találjuk meg a lírai-verses vallomáskönyvek, lelki önéletírások ősmódeljét. Petrarca komponálta meg „töredékeiből” (fragmenta) az antikvitás utáni világirodalom addigi legnagyobb lírai „életkönyvét”, középpontjában egy halálverssel, az imádott műzsa, Laura haláláról, ezen kívül azonban a versek datálása és „kronológiai sorrendje bizonytalan és megtévesztő”, mint arra Umberto Bosco rámutatott, s még a *Daloskönyv*-edíciójában a költeményekhez (év nélküli) hónap- és napjelölést kapcsoló Paola Vecchi Galli is elismeri, hogy ezek a (pszeudo)dátumok merőben „szimbolikusak”, fiktívek.⁶

Mint annyiszor, ezúttal is Alfieri volt a nagy – jóllehet a kritika részéről fel nem ismert – előd, ő mutatott példát *Verseiben (Rime)* olyan lírai corpusra, mely egyszerre naplószerű és önéletrajz jellegű. Alfieri verseit kéziratban (nem kiadásban!) napra, olykor napszakra és órára (pl. „éjjel 4 órakor”) pontos időjelöléssel és, ha lehet, még ennél is pontosabb helymeghatározással („az ágyban”, „lovagolva” stb.) látta el, a „lírai napló” (Walter Binni) mellett „szinte második önéletrajzot” (Raffaello Ramat), „egyfajta verses önéletrajzot” (Francesco Maggini), „versekben elbeszélte önéletrajzot” (Giacomo Debenedetti) alkotva.⁷ A világirodalmi példák közül, mint az életművel egyet jelentő és együtt növekvő „életkönyvet”, Glauco Cambon, mindjárt tanulmánykötete elején, Walt Whitman *Fűszálait (Leavers of Grass)* emeli ki.⁸ Nem említi az amerikai költőnél (és persze Alfierinél is) sokkal közelebb „rokon”, Dino Campana *Orfeuszi dalait (Canti Orfici)*. Közelebbet térben, időben és műfajilag, de nem költészetben. Campana bővülő verskötetének első kiadása 1914-ben jelent meg, egy esztendővel Ungaretti első nagy carsói verseinek születése előtt, de e sajátos-bizarr szabad és prózaversek a lehető legtávolabb estek *Az Eltemetett Kikötő* szikáran súlyos, szűkszavúan jelentésteli epigrammáitól. Szerzőjük modern anti-Orfeusz, rimbaud-i látnok volt – és szabályos klinikai őrült, elmegyógyintézetek lakója. Campana áldozatul esett a tébolynek, amellyel Ungaretti szembeszállt:

„megvilágosodásai” valójában az ész elsötétülései voltak, „látnoknak” annyiban számított, hogy magántérbolya „profetikusan” előlegezte a világtérbolyt. „Neuraszténiaja és schizofréniája”, „üldözési mániája, társadalom- és emberellenes dühöngései”, „elmebajjá fokozódó neuraszténiaja”, „demenciája” nem biztos, hogy kórosabb (és főleg veszélyesebb) elmeállapotot jelentettek, mint volt a világháború kirobbantóié, például II. Vilmosé, Olaszország ellenségéé, akinek Campana beteges-merész provokációval verskönyvét ajánlotta („a germánok császáranak”).⁹ És „deliriumai” sem voltak szélsőségesebbek a futuristákéinál. Nem, nem Dino Campana volt „sok tekintetben kora legvilágosabban látó művész elméje” s „az első világháborús nemzedék válságának, egyszersmind a háború utáni lírai törekvések felé való nyitásnak legmagasabb költői hangja”¹⁰, hanem Giuseppe Ungaretti.

Carso költője crocei „lírai-kozmikus pillanatait” megörökítő, napról napra bővülő „versnaplója” az évek, évtizedek során a huszadik század legnagyobb verses önéletrajzává nőtte ki magát. S az *Egy ember életének* költői univerzuma abból az ősrobbanásból született meg, amelyet a Nagy Háború jelentett.

(Részlet a szerző előkészületben lévő monográfiájából.)

Jegyzetek

- Giuseppe Ungaretti: *Vita d'un uomo*. Tutte le poesie, Mondadori, Milano, 1982. 65.
Giuseppe Ungaretti: *Hajótöröttek öröme*. Válogatott versek. Válogatta, fordította és az előszót írta Madarász Imre, Rovó-Kiadványok, Budapest, 1989. 24.
- Giuseppe Ungaretti: *Mérték és titok*. Válogatott költemények. Válogatta és az előszót írta Szénási Ferenc, Kráter Műhely Egyesület, Budapest, 1993.
- Ungaretti: *Vita d'un uomo*, 25.
Ungaretti: *Hajótöröttek öröme*, 11.
- Ungaretti: *Vita d'un uomo*, 865–866.
- Dante Alighieri: *Az új élet – Vita nuova*. Fordította Baranyi Ferenc, Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 1996. 16–17.
Madarász Imre: A sas-költő első röpte in Dante: *Az új élet*, 5–14. és in Madarász Imre: „Költők legmagasabbja”. Dante-tanulmányok, Hungarovox Kiadó, Budapest, 2001. 11–21.
- Umberto Bosco: *Francesco Petrarca*, Laterza, Bari, 1968. 10.
Francesco Petrarca: *Canzoniere*, a cura di Paola Vecchi Galli, Rizzoli, Milano, 2012. 68.
Madarász Imre: „Ámor és én”. Petrarca-versek elemzése, Hungarovox Kiadó, Budapest, 2016. 74.

7. *Rime di Vittorio Alfieri, a cura di Francesco Maggini, Felice Le Monier, Firenze, 1933. XXVII., XXVIII., 154.*
Madarász Imre: *Vittorio Alfieri életműve felvilágosodás és Risorgimento, klasszicizmus és romantika között*, Hungarovox Kiadó, Budapest, 2004. 63., 451.
8. Glauco Cambon: *La poesia di Ungaretti*, Einaudi, Torino, 1976. 3.
9. Dino Campana: *Canti Orfici*, Rizzoli, Milano, 1957. 51–55., 79.
Gianni Turchetta: *Dino Campana. Biografia di un poeta*, Feltrinelli, Milano, 2003. 62–73.
Sallay Géza: *Dino Campana in Az olasz irodalom a huszadik században* (szerk. Szabó György), Gondolat, Budapest, 1967. 135., 148.
Szénási Ferenc: *A huszadik századi olasz irodalom*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004. 18.
Emilio Ludwig: *Guglielmo II*, Mondadori, Milano, 1932. 15–19., 25., 33–35., 165., 249., 259., 369.
Lawrence Wilson: *Guglielmo II*, Della Volpe, Milano, 1967. 19–21., 119., 165.
10. Sallay, 138.
Carlo Salinari: *Sommario di storia della letteratura italiana*, Editori Riuniti, 1978. III. kötet, 277–278.

Titkos kör (2014, tus, papír, 50×70)

Albert-Lőrincz Márton

(Vers, amelyben Mózes felismeri a semmi értelmét)

Egy Kedei festmény visszhangja

Megnyítja ölet az ég,
láthatóvá teszi a hegyek mögötti végtelent.

Belenéznél,
hiszen hajt az emberi nagyság mítosza,
a kíváncsiság, de benne vagy.
Elnyúlsz a puha pázsiton,
minden lobog a csendben.

A láthatóban benne van a láthatatlan semmiség,
ami nélkül nincs értelme a végtelennek,
és ami benned fölsejded,
amikor sírsz, amikor nevetsz,
amikor vágyak vezetnek,
vagy épp amikor tudásért fordulsz a tudakozóba,
vagy épp rábukkansz a könyvre, amely már várt,
benne van az is.

És a kíváncsi kérdés, nyilván:
saját életed szélte-hossza
neked miért nem elég soha, soha?

(Bekopogtunk)

Egyszer csak bent vagyunk a házban.
Nem is emlékszünk a kopogtatásra.
Emlékszünk arra, hogy hogyan készülődtünk.
Emlékszünk arra,
hogy magunk akaratából jöttünk és bekopogtunk.
Nem emlékszünk arra, hogy ki fogadott.
Az ajtó előtt hosszan tekergőzött az út.

(Időhúzás)

Megálltam volna,
de nem voltam ura magamnak,
sok mellékutcába is bementem,
nem csak az időhúzás miatt, hogy
biztos arcerővel érjek az ajtóhoz,
hogy felismerjenek,
amikor ismét jövök,
se iránytűm,
se dzsipieszem nem volt,
hát ezért,
amúgy se tudtam volna használni.

(Játszóterünk)

Hadnagy Jóska barátomhoz, versei ihletésében

Kaján vigyorral próbál kiengesztelődni
a játszóterek valamelyike, amelyben
épp benne vagy te, benne vagyok én, és mások,
(amelyet használsz), mintha meg lenne sértődve,
mintha sajnálná összes szennyét, vad erőit,
sugárzását, mikroszkópalatti lényeit,
s éltető atomjait tőled. Levegőt ad,
valamennyit, nem hagy megfulladni, engedi,
hogy álmodj és játssz. Jogosultnak érzi magát
arra, hogy úgy viselkedjen, mint az ember, és
megengedi magának, hogy megsértődjön, s hogy
ne értse az érthetőt. Látható, nem érti
önmagát, nem érti a vektorok irányát,
az irányok mozgását, kijelölését,
(mindig van egy felettesb, aki uralkodik
az irányok felett). Úgy tesz, mintha azt hinné,
hogy lélek van benne és felelősség, mintha
életet élne. Próbál kiengesztelődni
amiatt, hogy benne vagy, tudja, gonoszsága

megbocsáttatik. De mennyi a belakható benne? Mennyi az anyaföld benne? Mennyi az anyanyelv benne? Mert annyi a van! Csak annyi. Kérdéseket fogalmazol meg, egyeseket leírsz másoknak, vagy csak azért, hogy magad is kiengesztelődj bolyongó szavaink között.

(Pedig csak csoszogott)

Kiragadott, árnyékkal bekent, máskor
kített száradni a szálkás szélbe, vagy
barnára aszalt, elcsoszogott velem,
de én lihegtem, nekem gyors volt, pedig
csak csoszogott, ellibbent a mellettem
pompázó tájjal, szólított, ébredni
kell, mikor már jól fent járt a nap, nehogy
lekéssek valami jóról, valami
szinte olyan fontosról, mint az élet,
mert mindenképpen kitesz, gondolta, és
tette is amint gondolta föld-fukar
Kronoszom, jég-kék arany trónon ülve,
mintha vajmi köze lett volna hozzám.